

Skutki braku sensu w życiu młodzieży

1. Brak sensu a negatywne zjawiska w życiu młodzieży

Zdaniem prof. V. Frankla u źródeł takich patologicznych zjawisk psychicznych, jak narkomania, alkoholizm, przestępczość młodocianych, depresje i zamachy samobójcze leży ostatecznie pustka i nuda życiowa, brak głębszego sensu życia, brak wyższych ideałów i celów, a nastawienie tylko na konsumpcję i użycie, co szybko musi prowadzić do wyczerpania i przesytu życiowego¹.

Utrata ukierunkowania na sens i wartości czyli na świat Logosu, prowadzi do powstania pustki egzystencjalnej i frustracji egzystencjalnej, co z kolei w prostej linii wiedzie do różnych zaburzeń nerwicowych, zwłaszcza do tzw. nerwicy noogennej². Zwłaszcza młodzi ludzie bardzo często sięgają po złudne namiastki szczęścia, alkohol czy narkotyki wtedy, gdy tracą tę podstawową orientację na sens i wartości, gdy zagubią się w życiu i nie wiedza, jaki jest sens i cel ich egzystencji, jakie powołanie i misja życiowa.

Jednym z największych problemów współczesnych czasów są uzależnienia w różnej formie: od narkotyków, alkoholu, papierosów, hazardu, internetu i in.

Zjawisko uzależnień jest jednym z trzech fenomenów charakteryzujących tzw. „masową triadę neurotyczną”³, zwaną też przez niektórych logoterapeutów „diabelską triadą”⁴.

Obserwując dzisiaj wielu ludzi uzależnionych, mimo woli zadajemy sobie pytanie: „dlaczego ludzie dzisiaj tak masowo używają narkotyków czy alkoholu”? Jeśli konkretny człowiek wpada w tę lub inną formę uzależnienia, to jest to uwarunkowane przez różne typy psychiki człowieka, który cierpi z braku sensu. Nie każdy człowiek, odczuwający brak sensu w życiu, sięga po alkohol lub narkotyki. W taki sposób postępują ludzie, którzy mają słaby i niepewny obraz swego "selfu", słabe "ego", i dlatego szukają potwierdzenia samych siebie, a to potwierdzenie widzą oni w używaniu alkoholu lub narkotyków. Ale to prowadzi do większej słabości selfu i do pogorszenia osobowości.

Na temat motywacji uzależnienia jest wiele interpretacji i teorii

---

¹ M. Wolicki, Przyczyny i skutki pustki egzystencjalnej w ujęciu Viktora Emila Frankla, „W drodze” 1985 nr 3, s. 73-75.

² Z. Juczyński, Nerwica noogenna w ujęciu V.E. Frankla i jej miejsce w systematyce zaburzeń nerwicowych, „Zdrowie Psychiczne” 1982, nr 1-2, s. 48-57.

³ V.E. Frankl, Psychoterapia dla każdego, Warszawa 1978, s. 28; tenże, The Unconscious God, Washington 1985, s. 28; M. Wolicki, Człowiek przełomu tysiącleci wobec masowej triady neurotycznej, w: Człowiek przełomu tysiącleci, red. ks., J. Makselon, O. B. Soiński, Kraków 2000, s. 14

⁴ H. Csef, Der Zeitgeist und die Frage nach dem Sinn des Lebens, „Existenzanalyse” 1999, nr 1, s. 9.

wyjaśniających jego powstanie i funkcjonowanie w określonych strukturach osobowości. Próby interpretacji nałogu dyskutowano na terenie filozofii, nauk medycznych, psychologicznych i socjologicznych. Wielu filozofów, takich jak: Kant, Kierkegaard, Kartezjusz, Leibniz, Heidegger i inni, próbowało podstawowe skłonności do uzależnienia i dążenia ludzkie wyjaśniać za pomocą odwołania się do wrodzonych tendencji (popędy, potrzeby, dążenia, motywy), wyływających z natury ludzkiej. Także psychologowie, pedagodzy, czy socjologowie próbują z jednej strony dociekać przyczyn tego zjawiska, z drugiej szukać środków zaradczych czy profilaktycznych. Wśród przyczyn uzależnień dość powszechnie wymieniany jest brak poczucia sensu. Brak sensu może prowadzić do wielu negatywnych zjawisk w życiu młodzieży, takich jak: alkoholizm, narkomania, ekscesy seksualne, hazard i inne uzależnienia, np. od Internetu, od sekt itd.

2. Brak sensu a uzależnienie od alkoholu

Uzależnienie od alkoholu powstaje wskutek braku sensu lub utraty sensu. Wskutek tego uzależniony cierpi z powodu braku wartości. On ich nie odczuwa albo odczuwa zbyt płytko⁵. W chorobie alkoholowej dochodzi do zwrotu od przedmiotowego świata bytu do podmiotowego „przeżywania”, do życia w świecie pozorów. Poprzez skoncentrowanie się na alkoholu dochodzi do zniwelowania sensownego doświadczenia bytu, ponieważ w coraz mniejszym stopniu są realizowane sensy i wartości. Wola sensu „zostaje utopiona w alkoholu”⁶. U podstaw więc choroby alkoholowej znajduje się „próżnia sensu”, utrata wartości i egzystencjalna pustka⁷.

Nałóg alkoholizmu można więc sprowadzić, gdy chodzi o przyczyny, do poczucia beznadziejności. W świetle bowiem analizy egzystencjalnej V.E. Frankla, jednym z głównych powodów uzależnienia od alkoholu i narkotyków jest brak sensu w życiu, szczególnie w życiu młodych ludzi. Człowiek bowiem potrzebuje w swoim życiu przede wszystkim sensu. Jest to konieczne dla bycia zdrowym, aktywnym i twórczym w życiu. Kiedy zabraknie sensu, człowiek wpada w niebezpieczną "próżnię egzystencjalną"⁸, która prowadzi do różnych rodzajów uzależnienia lub do frustracji egzystencjalnej powodującej nerwicę noogeną. Jednym ze skutków niezdolności znalezienia sensu w życiu jest uzależnienie od alkoholu a także inne typy uzależnień.

---

⁵ A. Längle, Das Ja zum Leben finden, w: Süchtig sein, Erweiterter Tagungsbericht 1/1993 der GLE, s. 23.

⁶ Rainer M., Die existentielle Seite der Alkoholkrankheit, w: Süchtig sein, Erweiterter Tagungsbericht 1/1993 der GLE, s. 40.

⁷ Tamże, s. 41.

⁸ M. Wolicki, Przyczyny i skutki pustki egzystencjalnej w ujęciu Viktora Emila Frankla, „W drodze” 1985 nr 3, s. 70-75.

Badania eksperymentalne prowadzone w różnych ośrodkach na świecie potwierdziły ten związek pomiędzy brakiem sensu a uzależnieniem. Szczególnie widoczne jest to w uzależnieniu od alkoholu i narkotyków. Tak np. w badaniach prowadzonych przez Annemarie von Forstmeyer, okazało się, że 18 spośród 20 alkoholików uważało swoją egzystencję za bezsensowną i bezcelową. Podobnie B.A. Maki, dyrektor Morskiego Centrum Rehabilitacji Alkoholików (Naval Alcohol Rehabilitation Center) utrzymuje, w leczeniu alkoholików potwierdza się bardzo często, że życie straciło dla nich wszelki sens⁹. W badaniach prowadzonych przez M. Rainera został również potwierdzony związek uzależnienia alkoholowego z egzystencjalną pustką i brakiem poczucia sensu¹⁰. Większość autorów piszących na temat uzależnienia od alkoholu jest zdania, że do alkoholizmu prowadzi i podtrzymuje go „egzystencjalna próżnia”, a picie jest próbą przezwyciężenia tej pustki¹¹. Można by nawet zaryzykować twierdzenie, że dla wielu pijących alkohol jest próbą dostarczenia odpowiedzi na problemy natury metafizycznej, szczególnie religijnej. Alkoholizm ma więc podłoże nie tylko biologiczne czy psychiczne, ale w wielu wypadkach także noogenne. To noogenne pochodzenie nadużywania alkoholu było potwierdzane przez wielu autorów. Jest również ewidentnym stwierdzeniem, że pewne osoby dlatego piją, że chcą przezwyciężyć egzystencjalną próżnię. Alkoholicy cierpią z powodu egzystencjalnej próżni. Główną frustracją jest niezdolność do znalezienia sensu w życiu. Wola sensu jest zasadnicza dla alkoholika, a jej frustracja prowadzi do alkoholizmu¹².

3. Brak sensu a uzależnienie od narkotyków

Brak poczucia sensu jest nie tylko przyczyną uzależnienia od alkoholu ale również i od narkotyków. Ludzie niezdolni do zapewnienia sobie poczucia sensu na drodze normalnej, tzn. w sytuacji pracy, w kontaktach międzyludzkich, w miłości itp., są skłonni zapewnić sobie przynajmniej namiastkowe poczucie sensu, jakie jest osiągalne wskutek używania narkotyków, np. LSD. W stanach, które następują po zażyciu narkotyku, wszystko wydaje się jasne, łatwe i bezproblemowe, a świat osiąga swój nieskończony sens. Jeden z psychologów, Nowlis, interesował się sprawą używania narkotyków przez studentów. Doszedł on do przekonania, że

---

⁹ Frankl V.E., *The Unconscious God*, Washington 1985., s. 96; M. Wolicki, *The Logotherapeutic View of Alcohol and Drug Addiction*, "Journal of Viktor Frankl Foundation of South Africa" 1999, nr 1, s. 39.

¹⁰ Rainer, art. cyt., s. 44.

¹¹ R. M. Holmes, *Alcoholics*, w: *Logotherapy in Action*, ed by J.B. Fabry, R.P. Bulka, W.S. Sahakian, New York-London 1979, s. 245.

¹² Tamże, s. 245.

jednym z często wymienianych powodów było pragnienie znalezienia sensu w życiu. Podobnie w badaniach prowadzonych przez Judda i jego współpracowników, dotyczących 455 studentów z regionu San Diego okazało się, że studenci, którzy sięgali po narkotyki, np. marihuanę i inne środki halucynogenne, cierpieli w większym stopniu z powodu braku sensu w życiu aniżeli ci, którzy takich używek nie brali. Podobnie Linn w 1968 roku przebadał 700 studentów z Uniwersytetu w Wisconsin i odkrył, że biorący marihuanę byli bardziej zainteresowani sensem życia, aniżeli ci, którzy nie brali. W badaniach prowadzonych przez Krippnera okazało się, że poczucie bezsensu leży u podłoża 100 % przypadków uzależnienia od narkotyków¹³. Badacz ten wyciąga wniosek, że branie narkotyków może być pewną formą psychoterapii, prowadzonej na własną rękę przez ludzi z egzystencjalnymi problemami, np. przez tych, którzy dawali pozytywne odpowiedzi na pytanie, czy rzeczy wydają się im bezsensowne. Intensywność brania narkotyków była związana z poszukiwaniem sensownego doświadczenia oraz ze zmniejszoną aktywnością ukierunkowaną na cel¹⁴. W badaniach prowadzonych przez dr Betty L. Padelford w ramach jej dysertacji, a dotyczących 416 studentów, okazało się, że istnieje znacząca korelacja pomiędzy uzależnieniem od narkotyków a brakiem sensu w życiu. Zdaniem austriackiej logoterapeutki, E. Lukas, istnieją dwie główne przyczyny uzależnienia od narkotyków: cierpienie i nuda, co oczywiście może być spowodowane, zwłaszcza gdy chodzi o nudę, do poczucia bezsensu¹⁵.

4. Brak sensu a uzależnienie od hazardu

Innym rodzajem uzależnienia, które wydaje się mieć związek z brakiem poczucia sensu jest uzależnienie od gier hazardowych. Wprawdzie na ten temat nie ma tylu badań, co w odniesieniu do problemu alkoholizmu czy narkomanii, niemniej logoterapeuci zaczynają również analizować i to zjawisko¹⁶. Sam twórca logoterapii, V.E. Frankl jest przekonany, że nadmierna skłonność do gier hazardowych ma swoje korzenie w poczuciu bezsensowności, w frustracji egzystencjalnej¹⁷. Uważa on, że ilekroć zostaje sfrustrowana wola sensu, tylekroć pojawia się wola przyjemności w różnych swych formach¹⁸. Pani Rutkowski w celu zweryfikowania stwierdzenia, że hazard ma swe korzenie w frustracji egzystencjalnej, postawiła trzy hipotezy robocze, na podstawie przeglądu

---

¹³ V.E. Frankl, *Der Mensch vor der Frage nach dem Sinn*, München-Zürich 1985 s. 148-149.

¹⁴ Frankl, *The Unconscious God*, dz. cyt., s. 99; Wolicki, *The Logotherapeutic View*, art. cyt. s. 40.

¹⁵ Wolicki, *Człowiek*, art. cyt., s. 21-22.

¹⁶ T. Rutkowski, *Excessive Gambling – Masking a Frustrated Will to Meaning ?*, "The International Forum for Logotherapy" 1993, nr 2, s. 97-102.

¹⁷ V.E. Frankl, *Teorie und Therapie der Neurosen*, München 1987, s. 77.

¹⁸ Tamże, s. 136.

dostępnej literatury. Hipoteza pierwsza dotyczyła istnienia próżni egzystencjalnej u nałogowych graczy. Hipoteza druga dotyczyła problemu, czy nałogowi gracze wykazują brak celów i treści życiowych. Trzecia hipoteza miała na celu zbadanie, czy hazardziści dążą do zrealizowania swojej woli przyjemności, która zgodnie z twierdzeniem Frankla pojawia się w miejsce nieobecnej woli sensu¹⁹.

Gdy chodzi o hipotezę pierwszą, to wiadomą jest rzeczą, że frustracja egzystencjalna zawierająca w sobie egzystencjalną próżnię manifestuje się przede wszystkim w postaci nudy²⁰. A dane z literatury wskazują, że hazardziści pytani, co ich skłoniło do sięgnięcia po hazard, wymieniali często nudę, samotność, wewnętrzną pustkę i depresję²¹. W badaniach prowadzonych przez Meyera badani wymieniali nudę i samotność jako przyczyny ich pierwszych wizyt w kasynach gry²². Także wielu innych badaczy wylicza pragnienie przezwyciężenia wewnętrznej pustki i depresji jako czynnik motywacyjny w podejmowaniu gier hazardowych. Doniesienia te potwierdzają związek pomiędzy pustką egzystencjalną a hazardem²³.

Z kolei w celu zweryfikowania, czy hazardziści cierpią z powodu braku celu i sensu życia, zostało zbadane, na ile stosują oni samodystansowanie i samotranscendencję, gdyż według twierdzenia znanej logoterapeutki, E. Lukas, tylko te dwie ludzkie zdolności mogą zainicjować procesy znajdowania sensu²⁴. Przegląd odnośnej literatury pokazuje, że hazardziści próbują wypełnić egzystencjalną pustkę przez nadmierne oddawanie się grom hazardowym. Próbują oni niejako skompensować poczucie bezsilności, przez pozorne poczucie mocy uzyskiwane w tych grach. Inne badania wykazują, że aktywność hazardowa wzrasta w miarę, jak obniża się satysfakcja z pracy. Jeszcze inne badania pokazują, że hazardzistom brakuje zdolności do dawania sobie rady z takimi stanami psychicznymi, jak stres, nuda, pustka, żaloba, smutek lub depresja²⁵. Charakterystyczne cechy osobowości hazardzistów to „brak refleksji” w stosunku do siebie samych i do zewnętrznych sytuacji, brak zdolności samodystansowania i samotranscendencji. Brak zdolności do samodystansowania prowadzi wprost do utrwalenia istniejącej sytuacji, do zablokowania możliwości znalezienia sensu²⁶. Brak zdolności samotranscendowania prowadzi do wytworzenia się tzw.

---

¹⁹ Tamże, s. 136.

²⁰ Tamże, s. 10 n.

²¹ Rutkowski, art. cyt., s. 98.

²² G. Meyer, Die Beurteilung der Schuldhaftigkeit bei Abhängigkeit vom Glückspiel, „Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform” 1988, nr 71, s. 216, cyt. za. Rutkowski, art. cyt., s. 98.

²³ Rutkowski, art. cyt., s. 98.

²⁴ E. Lukas, Auf der Suche nach Sinn. Logotherapie, w: I.H. Petzold (Ed.), Wege zum Menschen, Paderborn 1984 s. 465.

²⁵ Rutkowski, art. cyt., 98-99.

²⁶ Tamże, s. 99.

pseudospołecznienia, w sensie niezdolności nawiązywania prawdziwie osobowych więzi, manipulacyjnego podchodzenia do różnych ludzi. To prowadzi często do zachowań antyspołecznych, łącznie z zachowaniami kryminalnymi, aby tylko zdobyć pieniądze na uprawianie hazardu. Nałogowi hazardziści uciekają od wszelkiej odpowiedzialności. Ich egzystencja jest pozbawiona głębszego sensu, i ukierunkowania na konkretne cele²⁷.

Brak woli sensu występujący u hazardzistów, prowadzi u nich do uaktywnienia się woli przyjemności²⁸. Mówi się często o „intoksykacji hazardem”. Hazardziści widzą oddawanie się grom jako doświadczenie przyjemne. Hazardziści całą swoją uwagę zwracają na przyjemne podniecenie. To pragnienie coraz większej przyjemności, które charakteryzuje hazardzistów, prowadzi do tego, że inne aspekty życia, takie jak praca, rodzina, przyjaciele tracą na znaczeniu. Niektórzy hazardziści do swojego nałogu dodają jeszcze narkotyki sądząc, że kombinacja hazardu z narkotykami zwiększy ich przyjemność²⁹.

5. Brak poczucia sensu a uzależnienie od seksu

Dosyć często występującym rodzajem uzależnienia jest również uzależnienie od seksu, przybierające postać różnego typu nałogów seksualnych. Uzależnienie takie powstaje wówczas, gdy człowiek utraci swoje właściwe ukierunkowanie na sens i wartości. Wówczas to, jak twierdzi twórca logoterapii na miejsce „woli sensu” (der Wille zum Sinn) pojawia się „wola przyjemności seksualnej” (der Wille zur Lust), która prowadzi człowieka, szczególnie młodego, do poszukiwania ciągle nowych doznań przyjemnościowych w tej sferze. Uzależnienie od seksu jest możliwe wtedy, gdy zostanie on wyizolowany z całokształtu życia osobowego. Dezintegracja i izolacja seksualności, wyłączenie jej ze związków osobowych i międzyosobowych musi oznaczać regresję tak rozwoju popędu seksualnego jak i regresję rozwoju osoby ludzkiej³⁰. Na tej regresji usiłuje bazować cały przemysł rozrywkowy zmierzający do podsycania ludzkich popędów i niskich przyjemności, propagujący różne formy osiągania przyjemności seksualnej, a w istocie przyczyniający się do degradacji człowieczeństwa³¹. Gdy „miłość zostaje zepchnięta przez popędy”, dochodzi do zwykłego zaspokajania popędu, często nawet do odurzenia czy oszołomienia zmysłowego, a nawet do pewnej nadkompensacji w zakresie zaspokajania popędu³² (Frankl 1978, s. 67-68). Ilekroć więc człowiek ponosi klęskę w swym dążeniu do sensu, tylekroć może

---

²⁷ Tamże, s. 99.

²⁸ Frankl, Theorie und Therapie, dz. cyt., 1987, s. 136.

²⁹ Rutkowski, art. cyt., s. 100.

³⁰ Frankl, Der Mensch vor der Frage nach dem Sinn, dz. cyt., s. 94.

³¹ Tamże, s. 153.

³² Frankl, Psychoterapia, dz. cyt., s. 67-68.

dochodzić do kompensacji w sensie zagłuszania się seksualnego, a więc tym samym i do uzależnienia od seksu³³ (Frankl 1978, s. 68). Jak pisze bowiem Frankl, „dążenie do przyjemności wysuwa się na plan pierwszy dopiero wtedy, gdy człowiek w swym dążeniu do sensu przegrywa; w ogóle dopiero wtedy człowiek poddaje się zasadzie dążenia do osiągnięcia przyjemności w sensie psychoanalizy. Tylko w pustce egzystencjalnej rozrasta się seksualne libido”³⁴ (Frankl 1978, s. 69).

Tak np. zawód miłosny, jaki ktoś przeżyje, czyli utrata sensu, jaki dawała prawdziwa miłość, może prowadzić go do prób zapomnienia o swoim niepowodzeniu przez szukanie przyjemności seksualnej i gratyfikacji zmysłowej.

Może te być i tak, że ktoś nie rozwinię w sobie w ogóle postawy prawdziwej miłości i ograniczy się tylko do sfery seksu, szukając jak największej liczby partnerów seksualnych. Człowiek taki jest podobny do Don Juana, który pomimo całej sumy przyjemności seksualnej i wielkiej liczby partnerek pozostał wewnątrznie pusty. Jego świat był bardziej pusty aniżeli świat człowieka rzeczywiście kochającego, a jego życie było bardziej niespełnione od życia innych ludzi.

U osobników bardziej pasywnych, którzy nie osiągnęli poziomu dojrzałej miłości i związanego z nią poczucia sensu, może dojść do powstania postawy autoerotycznej i wówczas uzależnienie od seksu może przybrać postać nałogu masturbacji.

6. Brak poczucia sensu a uzależnienie do Internetu

W ostatnich dziesiątkach lat pojawił się nowy typ uzależnienia zwany uzależnieniem od Internetu (online addiction, Internet addiction) lub sieciologizmem, internetologizmem, netologizmem czy webologizmem. Uzależnienie to wydaje się być jedną z plag XXI wieku. Według oceny austriackiego specjalisty Huberta Poppe, specjalizującego się w odchodzeniu od uzależnień narkotykowych, „liczba osób uzależnionych od Internetu przekracza w niektórych państwach uprzemysłowionych liczbę uzależnionych od narkotyków pochodzących z maku i jest konieczne podjęcie kroków przeciw tej nowej chorobie”³⁵. Szacunkowo oblicza się, że od 5 do 10 % populacji jest uzależniona od Internetu. Jako najbardziej popularne rodzaje uzależnień uważa się internetową pornografię (cyberporn) i internetowy sex (Cybersex). Wśród fachowców istnieje przekonanie, że internet jest szczególnie groźnym i uzależniającym medium. Ten typ uzależnienia, dotyczący szczególnie ludzi młodych, ale także i część ludzi dorosłych, gdy chodzi o jego istotne przyczyny,

---

³³ Tamże, s. 68.

³⁴ Tamże, s. 69.

³⁵ (<http://secom.net.pl/art2.htm>)

może być również w dużym stopniu sprowadzony do stanów pustki egzystencjalnej, frustracji i braku sensu³⁶.

Podsumowując można by stwierdzić, że uzależnienia są bardzo rozpaczliwą próbą, próbą jednak nieudaną, poszukiwania sensu życia. Mogą one bowiem zapewnić co najwyżej jedynie bardzo krótkotrwałe poczucie sensu, pociągają jednak za sobą coraz większą pustkę życiową, frustrację, depresję i nerwicę noogeną, a nieraz prowadzą wprost do autodestrukcji.

Dlatego też i uwolnienie człowieka od tych uzależnień, terapia poszczególnych typów nałogów, musi prowadzić poprzez ukazanie człowiekowi utraconego bądź też nieodnalezionego autentycznego sensu życia. Tylko wtedy będzie to terapia źródłowa i skuteczna. W przeciwnym wypadku może być tylko pewnym półśrodkiem, nie dotykającym wprost istoty uzależnienia.

---

³⁶ J. Chwaszcz, M. Pietruszka, D. Sikorski, Media, Lublin 2005, s. 82-83; T. Cantelmi, L.G. Grifo, Wirtualny umysł, Karków 2003, s. 72, 163.

Literatura:

Cantelmi T., Grifo L.G., Wirtualny umysł, Kraków 2003.

Chwaszcz J., Pietruszka M., Sikorski D., Media, Lublin 2005.

Csef H., Der Zeitgeist und die Frage nach dem Sinn des Lebens, „Existenzanalyse“ 1999, nr 1, s. 4-12..

Frankl V.E., Psychoterapia dla każdego, Warszawa 1978.

Frankl V.E., The Unconscious God, Washington 1985.

Frankl V.E., Der Mensch vor der Frage nach dem Sinn, München-Zürich 1985.

Frankl V.E., Theorie und Therapie der Neurosen, München 1987.

Holmes R.M., Alcoholics, w: Logotherapy in Action, ed. by J.B. Fabry, R.P. Bulka, W. S. Sahakian, New York-London 1979.

Juczyński Z., Nerwica noogenna w ujęciu V.E. Frankla i jej miejsce w systematyce zaburzeń nerwicowych, „Zdrowie Psychiczne” 1982, nr 1-2, s. 48-57.

Längle A., Das Ja zum Leben finden, w: Süchtig sein, Erweiterter Tagungsbericht 1/1993 der GLE, s. 13-32..

Logotherapy in Action, ed. by J.B. Fabry, R.P. Bulka, W. S. Sahakian, New York-London 1979.

Lukas E., Auf der Suche nach Sinn. Logotherapy, w: I. H. Petzold (Ed.). Wege zum Menschen. Paderborn 1884.

Meyer G., Die Beurteilung der Schuldfähigkeit bei Abhängigkeit vom Glückspiel, „Monatschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform”, 1988, nr 71, s. 213-227.

Rainer M. (1993), Die existentielle Seite der Alkoholkrankheit, w: Süchtig sein, Erweiterter Tagungsbericht 1/1993 der GLE, s. 39-50.

Rutkowski T., Excessive Gambling –Masking a Frustrated Will to Meaning ?, “The International Forum for Logotherapy” 1993, nr 2, s. 97-102.

Wolicki M., Przyczyny i skutki pustki egzystencjalnej w ujęciu Viktora Emila Frankla, „W drodze” 1985 nr 3, s. 70-75.

Wolicki M., Człowiek przełomu tysiącleci wobec masowej triady neurotycznej, w: Człowiek przełomu tysiącleci. Red. Ks. J. Makselon, O. B. Soiński, Kraków 2000, s. 13-26.

Wolicki M., Dążenie do sensu i wartości a trzeźwość młodzieży, w: Młodzież: przeszłość, terażniejszość, przyszłość, praca zbior. pod red. ks. dra J. Zimnego, Sandomierz 2004, s. 77-83.

Wolicki M., The Logotherapeutic View of Alcohol and Drug Addiction, „Journal of Viktor Frankl Foundation of South Africa” 1999 nr 1, s. 39-43.

(<http://mu.online.org.pl/addict.php>)